

Máriás József

Az újraolvasott Kós Károly

Emléksorok születésének 125. évfordulóján

Az *Erdélyi Helikon*ban 1933-ban megjelent Tompa László-költemény utolsó strófája ma is érvényes, időtálló üzenet: „*Bened, ha szólasz, Erdély lelke szólal – / Lelke a voltak, az időtelennek – / Hangodat hallva: kürtöt hallok olykor, / Mely nekem is még életről izenget.*” E versszak mindvégig előttünk lebegett, amikor Kós Károly (1883-1977) két regényét – *Az országépítő* (1934), *Varju-nemzetség* (1925) – új kiadásban kézbe vehettük. Nem mindennapi élményt jelentenek számunkra, üzenetet egy olyan világból – Erdélyből –, amely Kós Károly szavai által évtizedek múltával is időtálló jelzéseket küld felénk.

Milyen üzenet is lenne ez? Mindenekelőtt az író szerepét, helyét, hivatását megfogalmazó. Vallomásai közül idézzük fel a Czine Mihálynak 1971-ben írott levele sorait: „*csupán az az igazi író, aki elsősorban és mindennekfelett a maga népének hűségese fia, sorsának elválaszthatatlan osztályosa, népének útkereső gondját, terhét jóban-rosszban egy életére elkötelezetten vállaló, figyelmeztető kalauza, s akinek mondanivalója, a hagyományok fundamentumára épülve, híven tükrözi népének a hazai valóságban jelentkező sajátos sorskérdéseit.*” Minden szavának súlya van, melyet hosszú élete, annak minden esztendeje hiteles tanúként igazol. Egyike volt azoknak, akik az 1918 után bekövetkezett impériumváltáskor bátran szembe mentek az Erdélyből menekülő árral. A hazatérés útját választotta. A Trianon okozta

kétségbeesés és bénultság hangulatában, 1921-ben, máig érvényes programot hirdetett az erdélyi magyarságnak: „*Dolgozunk kell, ha élni akarunk, és akarunk élni, tehát dolgozni fogunk. (...) A mi igazságunk: a mi erőnk. Az lesz a mienk, amit ki tudunk küzdeni magunknak.*” Kiáltó szava lármafaként világít, cselekvésre szólít ma is, tájékozódásunkat segítő csillagként ragyog az anyaországtól elszakított magyarság előtt. Ezt tette építészként, ezt tette íróként, irodalomszervezőként egyaránt. Irodalmi műveiben nem véletlenül nyúlt vissza az életnedveket szívó gyökerekhez: a történelmi időkbe, a nemzeti sajátosságot hordozó népi építészethez. Aki belelapozott, beleolvasott az *Erdély* című kultúrtörténeti vázlat című csodálatos kötetébe (1929), életerőt, hitet, reményt, önbizalmat nyert és nyerhet ma is az egyéni és a közösségért vívott küzdelméhez. Aki elolvasta, a történelmi tárgyú szépirodalmi alkotásaiban megidézett személyiségek, a köznép tenni akarásának példázatát is maga előtt láthatta, a csüggedést félretéve felismerhette, hogy az élet igazi értelme a céltudatos cselekvés, a küzdés. Küzdeni önmagunkért, cselekedni azért a nemzeti közösségért, amelynek tagjai vagyunk. Ennek a példázata a *Varju-nemzetség* című alkotása is. Keletkezésének hátterét maga Kós Károly világítja meg. Előbb az 1925-ben írott sorait idézzük: „*Született ez az írás akkor, amikor körülöttünk furcsán-hirtelen megfordult a világ, és mi – alulma-*

radtunk. Amikor az élő magyar hang erősen elhalkult, és sokan és sokat jártuk a temetőket, hogy a régen elporladtakat idézzük és beszéljessünk az örökké némákkal. Amikor befogtuk a fülünket, hogy ne halljuk az új beszédet, amikor behunytuk a szemünket, hogy ne lássa meg az új világ a benne égő könnyeket, amikor szorosan bezártuk a szájunkat, nehogy megtudja valaki is, hogy a lelkünk ott belül halálos-keservesen sirat. Akkor született ez az írás.”

Az 1955-ös romániai kiadás (azzal egy kötetben jelent meg a *Budai Nagy Antal históriája* című regénye is) elé írt soraiban az előbbinél tágabb összefüggésben idézi fel a regény keletkezésének körülményeit, megírásának indítékait: *„Nem tettem mást, mint tettem azelőtt már húsz esztendő óta: feljegyeztem, felrajzoltam bennük azt a kicsi világot, amelyben éltem, a hegyeket és erdőket és vizeket, a házakat és falukat és tanyákat. És az embereket is, ahogy én őket láttam és az életet, melyet velük együtt éltem. Úgy, ahogyan tudtam. Semmi mást nem tettem, nem is akartam, nem is próbáltam. A Varju-nemzetség emberei mind élő emberek voltak akkor, egyesek a sok-sok százezer és millió emberből, akik időtlen idők óta ismeretlenül is tusakodtak a földdel, vízzel, erdővel, kövel, állatokkal s urakkal és egymással is: a nagy, nehéz és mégis szépséges étellel.”*

A regény lapjain Kalotaszeg csodálatos világa elevenedik meg. A húszas évek gondja, baja – háromszáz évvel visszavetítve a történelemben. *„Így akadály nélkül mondhattam el azt is, amit jelen időben akkor nem igen mondhattam volna el nyíltan és egyszerűen”.* Mindkét időszak válságos helyzet volt, a létért, a megmaradásért vívott kemény küzdelem, önvédelem históriája. A Varjuk, a Basák, a Maksaiak kései utódainak a 20. században bekövetkezett történelmi kataklizma analóg helyzetében kellett helyt állniuk. Az író tollát a sorsuk-

kal való teljes azonosulás vezeti. Eleik cselekvő ereje, küzdeni tudása, kitartása és önfeláldozása példázatával kívánt kortársaira hatni. E gondolat lényegére világítanak rá Varró Jánosnak a szépiró Kós Károlyról írott monográfiájából kiragadott szavai: *„Kós életre keltette a XVII. századi Erdély egy korszakát, de nem a »csevegő felszín«, hanem a »hallgató mély«, a népi élet oldaláról közelítve meg a lényegét.”* Kalotaszeg, Monostor, Gyalu, Pojána, a szépséges Vlegyásza pompázatos, eleven, sokszínű világa elevenedik meg előttünk, országos gondok és személyes sorok egybeolvasztásával. A kor arca Kós Károly hősei személyes életének, tetteik, gondolataik és érzelmeik ábrázolása révén vetítődik elénk. Archaikus nyelvezete, a táj szépségeinek színes, plasztikus leírása a mai olvasót is magával ragadja.

Az *országépítő* című regénye tíz évvel később, 1934-ben jelent meg. Első királyunk korát, a magyar államiság megszilárdulásának évtizedeit vetíti elénk. Sorsfordító időket sorsfordító korban, hatalmas, féltelmetes birodalmak szorításában. Az ország átélte a szétesés súlyos traumáját, a küszöbön álló újabb háború előre nem jelezhető újabb veszedelmekkel fenyegetett. Az erdélyi lélek szeizmográfja igen érzékenyen reagál reá. Ezért fordul a történelemhez, ezért állítja elénk az ország egységéért keményen fellépő uralkodó képét, hogy hitet öntsön kortársaiba, hogy érzékeltesse: a súlyos helyzetekből is van kivezető út. Ha a helyzet úgy parancsolja a kemény eszközöket is igénybe kell venni. Nem font glóriát István király feje köré, azt a nemzet és az egyház hálája tette a 11. század végén. Kós Károly a regényt *„az én lelkem édes gyermekeke”*-ként aposztrofálja.

Igen vegyes fogadtatásban részesült. A történészek a történelmi hitelességet, a katolikusok a profán ábrázolást kérték szá-

mon rajta. Szekfű Gyulának írott levelében válaszol a szépírói ábrázolással kapcsolatos kifogásokra: „az én Istvánom nem a történelem szent királya, az én királyomból hiányzik a charisma (...) Az erdélyi szem nem látja meg természetesen a charismát, a szentséget, a mi látásunk jórészt és inkább protestáns, sőt, éppen kálvinista látás. Nem pogány szemlélet ez, de keményebb, reálisabb látás; mi talán erősebben a földön állunk és kevésbé hiszünk minden csuda lehetőségében, mint a túldunai ember, és talán közelebb érezzük Ázsiát, azt az Ázsiát, amelyik a taktikusokat és diplomátákat termelte, nem azt, amelyik a lámákat és a braminokat. Hazudtam volna, ha csaltam volna, ha Szent István írtam volna, mert abban nem hiszek.” A Sík Sándornak írott levelében tovább árnyalja a maga rajzolta képet: „Az én tudatomban István éppen azért lehetett és lett is szent (kálvinista értelemben igazi magyar szent) halála után, mert életében a szentség segítségére nélkül is, igazi emberi hittel tudott akarni és cselekedni és a végzet által neki kiszabott élet útján félrelépés nélkül, habozás és megtorpanás nélkül haladni mindig csak előre, és elérni a célt, amit csak a legnagyobbak érhetnek el, azok, akiket méltán illet meg életmunkájukért a szentség. Úgy gondolom, hogy az én látásom nem pogány látás, nem is rideg protestáns látás, de jórészt, talán egészében – erdélyi látás.” Erdélyi kortársai többségük-

ben pozitívan fogadták a regényt. Tamási Áron szerint „a szentből embert alkotott a teremtő regényíró”, Kemény János a regényt „prózában írt hősköltemény”-nek nevezi. Varró János négy évtized múltán a „stílrómantika legkiemelkedőbb alkotása”-ként méltatja.

Mindkét alkotás Erdély múltjába vezet vissza, elolvasásukkor szellemi utazás részei lehetünk, mely ritka alkalommal adódik az ember számára. A történelmi levegő, amely e kötetek lapjairól felénk árad, az erdélyi falvak és tájak sajátos varázsa, az ízes nyelvezet olyan világba vezet, amely mélyen megéri az olvasót. Czine Mihály „egy kisebbségbe hullott népcsoport élet-építőjének” nevezi. Igen találó, lényeglátó jellemzés. Hisz épületeivel, szépirodalmi alkotásaival, kultúrtörténeti könyveivel, irodalomszervező tevékenységével, közéleti szereplésével egyaránt az erdélyi magyar életet építette.

A szegedi Lazi Könyvkiadó Kós Károly születése 125. évfordulója előestéjén, illetve esztendejében megjelentetett kötetével figyelmünket a kiváló alkotóra és műveire irányítja. Mindkettő megérdemli az utókor tiszteletét és elismerését. Ez a gondolat ihlette az erdélyi költő, Kiss Jenő sorait: „minden szavad – kódex betűkkel írva – / a hűség és szolgálat igéje, / tőled tanultuk őket egykoron mi, / és megtanulni most is kötelesség. / Követni őket most is KÖTELESSÉG!”

(Kós Károly: *Az országépítő. Történeti regény*, Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2007; Kós Károly: *Varju-nemzetség*, Lazi Könyvkiadó, Szeged, 2008)